

Българите в Северното Причерноморие ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

ДУХОВНО ЕДИНЕНИЕ С РОДИНАТА НА БЪЛГАРИТЕ ОТ СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ (Правни проблеми)

Емил Александров

Създаването на условия за духовно единение с Родината на стотиците хиляди българи, живеещи от векове в Северното Причерноморие е морален дълг на нашата нация и държава. То е в съответствие с международноправните принципи и норми, както и с вътрешното законодателство на България.

Демократизацията на България след 1989 г. във все по-голяма степен утвърждава новата държавна политика на грижи за съдбата и правата на българите, живеещи извън страната, в частност – в Северното Причерноморие. Доказателство за това е над седемгодишната дейност на Агенцията за българите в чужбина при Министерския съвет, както и разработването от изтъкнати учени на Българската национална доктрина – България през 21-ви век – и неразделната нейна част – програмата Защита и духовно обединение на българите по света¹. Доктрината и програмат са внесени за утвърждаване от Народното събрание и основателно българската общественост очаква в най-близко време те да бъдат приети като държавен документ, олицетворяващ националното съгласие.

Ролята на универсалното международно право. Духовното единение с България и с всички българи по света, вкл. От Северното Причерноморие, предполага опазване и развитие на тяхната българска национална идентичност, език, култура, религиозни вярвания, обичаи, традиции, връзки с първородината и с нейните граждани, организации и институции. В това отношение те имат права, гарантирани от универсални и европейски международни актове.

Най-важните универсални международни актове за правата на задграничните българи са Уставът на ООН, Всеобщата декларация за правата на човека от 1948 г. и двата пакта за икономически, социални и културни права и за граждански и политически права, приети през 1966 г. Чл. 15 от Всеобщата декларация за правата на човека разпорежда, че “всяко лице има право на национална принадлежност” и “никой не може да бъде лишен от своята национална принадлежност”. Чл. 2, т. 1 от Международния пакт за граждански и политически права вменява в дълг на всяка държава “да зачита и гарантира на всички лица, намиращи се на нейна територия и под нейна юрисдикция, признатите им по настоящия Пакт права, без разлика на раса, цвят на кожата, пол, език, религия,

политически или други убеждения, национален или социален произход, имотно състояние, рождение или всякакви други признаци". В т. 2 на същия чл. 2 се сочи, че "всяка държава-страна по настоящия Пакт ... се задължава да направи необходимите постъпки ... за приемането на такива законодателни или други мерки, които са необходими за осъществяването на правата, признати в настоящия Пакт".

От цитираните текстове се вижда, че България не само може, но има и задължение да работи за опазване на националната идентичност на задграничните ни сънародници, в които и държавите да живеят². Разбира се, всичко това трябва да се извършва при уважаване на местното законодателство и правен ред. Самата международноправна закрила на националните малцинства е изградена на основата на съответствие със законодателството на страните, в които се намират тези малцинства.

Европейското международно право. Членството на България в Съвета на Европа и развиващият се процес на все по-пълното ѝ включване в дейността на Европейския съюз и на други европейски структури интегрират страната към европейското международно право, включително към нормите му за духовното единение със задграничните българи.

Идеите за европейско единство и неговата международноправна основа имат многовековна история³. След Втората световна война европейската интеграция води до приемане чрез Съвета на Европа на над 150 международни конвенции в различни области на сътрудничеството и човешката дейност. Така се полагат основите на признатото вече европейско международно право⁴. То включва нормативни актове, принципи и норми и за правата на човека, на малцинствата, опазване на националната идентичност, миграцията, образованието, културата, науката, правното, социалното и друго сътрудничество.

Регионалното международно право на Европа има пряко отношение и към защитата на националните права и духовното единение с първородината на българите от Северното Причерноморие. Главният международен нормативен акт в това отношение е Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, приети в Рим на 4 ноември 1950 г., а влязла в сила на 3 септември 1953 г.⁵ Тя е подписана и ратифицирана от повечето европейски държави и към нея постепенно се присъединяват и други страни.

Европейската конвенция защитава правата на живот, свобода и сигурност, невинност до доказване на противното (презумция за невинност), законност, неприкосновеност на личния и семеен живот, свобода на мисълта, съвестта и религията, право на изразяване на мнения, свобода на събрания и сдружаване, равни права между жените и мъжете, липса на дискриминация, основана на пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически и други убеждения, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имущество, рождение или друг признак (чл. 2 – 14). Приетите допълнително протоколи към конвенцията разширяват правата и свободите специално в областта на образованието, свободното придвижване, емигриране, забрана за колективно експулсиране на чужденци.

Конвенцията предоставя възможности както на държавите, така и на самите граждани, да защитават правата си, включително и националните си права. Тя изгражда солиден механизъм, който включва разглеждане на жалби и приемане на съответни решения от два основни органа: Европейска комисия по правата на човека и Европейски съд по

правата на човека.

Възможностите на европейското международно право за защита на правата на българите, живеещи извън страната, създават по-благоприятни възможности за духовното им единение с България. Това е израз на новия етап в развитието на борбата за правата на човека, очертан от европейските структури и създадената от тях правна регламентация. Макар че държавите, на териториите на които са районите на Северното Причерноморие, са в началните етапи на приобщаването им към принципите и нормите на европейското право, в перспектива (а до известна степен и понастоящем) нашите съотечественици в тези държави и България като тяхна първородина ще могат да се ползват от възможностите на европейското международно право за опазване и развитие на националната си идентичност.

Българското вътрешно право. Принципите и нормите на вътрешното българско право също съдействат за духовното обединение с първородината на българите в Северното Причерноморие.

Един от първите следосвобожденски закони, който има пряко отношение към задграничните българи, е Законът за населяване на ненаселените земи в България, приет през май 1880 г.⁶ Той предоставя на заселващите се автоматично българско поданство, земи в размер от 30 до 60 дка и ги освобождава от данъци за три години. През същата година се приема и Закон за българското поданство⁷, според който "всички преселници от Турция, заселили се на територията на Българското княжество, смятат се български поданици без никое друго условие" (чл. 3). Същият принцип възприема и следващият Закон за българското поданство от 1883 г.: "Всяко лице с чуждо поданство, но от българско произхождение, може да добие българско поданство, щом се засели в Княжеството" (чл. 11)⁸.

Посочените нормативни актове имат пряко отношение към българите, живеещи на територията на тогавашната Руска империя. Една част от тези наши сънародници се завръщат в Родината след Освобождението, като се ползват от дадените им облекчения за бързо придобиване на българско поданство и за устройване в страната. Всъщност това е и целта на посочените закони – да отговорят на изискванията на процеса на завръщане на изселените през турското робство българи.

През 1942 – 1943 г. има значителен брой на заселване у нас на българи от Северното Причерноморие. Законодателството по това време, което създава България за преселилите се (както от СССР, така и от Северна Добруджа) благоприятства устройването им. Такъв е Законът за българското поданство от 1940 г.⁹, а също и наредбите за предоставяне на възможности за занимания със земеделие на заселниците, които били насочвани към Южна Добруджа, новоосвободените земи от Беломорието и други български райони.

Времето от около 45 години след Втората световна война е почти лишено от ново законодателство на България, което да съдейства за връзките и духовното единение, евентуално и за завръщане в Родината на българи от Северното Причерноморие. Идеологически и политически причини оказват влияние, което е крайно неблагоприятно за контактите с тези наши сънародници. Както в СССР, така и до голяма степен ръководните среди в България не само не полагат усилия за контакти с тях, но дори се шири разбирането, че като съветски граждани те не трябва да бъдат духовно приобщавани към българските им братя.

След 1989 г. в България започна процес на демократизация и скъсване с тоталитарното минало. Това откри добри възможности за засилване на връзките със задграничните ни сънародници. С Постановление на Министерския съвет № 180 – 1992 г. бе създадена Агенция за българите в чужбина¹⁰, а с друго Постановление № 250 от 1992 г.¹¹ бе приет Правилник за нейните функции и дейност. Това е нормативната основа за начало на значителното активизиране на връзките с българите по света. По същото време в Болград, Одеса, Кишинев и в други градове и райони се създадоха организации на нашите сънародници, които работеха, работят и сега все по-активно за духовното единение с Родината, която морално, организационно и с културно-просветни средства ги подкрепя.

Съществен проблем още по това време, а и днес е този – за придобиване на българско гражданство от българите в Северното Причерноморие. В годините след 1989 г. в тази насока се явиха редица трудности. Една от тях е, че Украйна и Молдова не признават двойното гражданство. СССР също не го признаваше, но след разпадането му, Руската федерация разреши двойно гражданство. При тази ситуация доста българи от Русия започнаха да придобиват българско гражданство. Това правеха, правят го и сега, и българи от Украйна и Молдова, когато се заселват в нашата страна. Имаше, а до известна степен има и сега трудности, произхождащи от разпоредби на Закона за българското гражданство от 1968 г., както и на Закона за българското гражданство от 1998 г., влязъл в сила от 19 февруари 1999 г., респективно наредбите и тарифите за техните приложения. Таксите бяха високи и след продължително настояване Агенцията за българите в чужбина успя да постигне тяхното чувствително намаляване до степен на поносимост за българите в ОНД, чието икономическо положение не им позволява да заплащат високи такси. Бяха съкратени и сроковете за решаване на молбите за придобиване на българско гражданство – отначало на шест, а сега на три месеца. Намалени бяха и някои документални формалности. Въпреки това те остават да са големи. Нещо повече – прибавиха се изисквания за няколко нови документи като тези за владеење на български език (ако лицето не е завършило българско училище), както и медицински бележки. Медицинските бележки трябва да сочат, че кандидатът не страда от тежки венерически и психически заболявания. Такова изискване в Закона за българското гражданство липсва. Неговото въвеждане с наредба може да бъде преценено като незаконосъобразно за българите и нарушаване на техните човешки права, тъй като не може да се откаже гражданство на българин, искащ да получи гражданството на Родината си заради здравословно страдание. Ако той иска, например, да се лекува у нас, би трябвало дори да му се помогне. Ето защо има обществени и институционални искания изискването за медицински документ да отпадне. Що се отнася до документа за владеење на български език, той се изисква съгласно Закона за българското гражданство, но би трябвало да се отмени за българи. От друга страна, процедурата за придобиването му чрез Министерството на образованието и науката е продължителна, свързана с разходи, представяне на документи, някои от които в превод и легализация, което също води до разходи, непосилни за българите от ОНД. За сравнение: в Германия, дори за лица, които не са етнически немци, се изисква елементарно владеење на немски език, установявано само от чиновника, получаващ документите или даващ справки за гражданство чрез размяна на няколко изречения в разговор.

Отношение към българите в чужбина има и приетият през 1999 г. Закон за гражданската регистрация¹². В закона бе възприето предложението за възможност за

побългаряване на имената на лица от български произход при придобиване или възстановяване на българско гражданство, ако желаят това. Отнася се за лицата, чийто поне един възходящ е българин, съгласно определението на “български произход”, дадено в Закона за българското гражданство. Те могат да побългарят собственото си име (например от Джон да се побългарят като Иван), както и да прибавят български наставки като –ов, –ев, –ова, на бащиното и фамилното си име. За тези, които вече са придобили българско гражданство, това могат да го направят по съдебен път, но без заплащане на съдебни такси и то по бързите производства на Гражданския процесуален кодекс. Това улеснява сънародниците ни, спестява им средства и време. То води до опазване на българската именна система, което съдейства и за съхраняване на националната им идентичност.

Българското законодателство създаде и възможности за обучение у нас на задгранични българи при благоприятни условия. Основно проблемът е уреден чрез Постановление на Министерския съвет № 103 от 1993 г.¹³ По това постановление и други нормативни актове стотици българи от различни страни, включително от Северното Причерноморие, се обучават у нас в повечето случаи при условията на държавната поръчка (стипендии, облекчения за такси и т. н.).

Българското законодателство за задграничните ни сънародници е в процес на развитие. Основен нормативен проект в тази насока е проектозакона за българите, живеещи извън България, който е приет от Народното събрание на първо четене и се очаква окончателното му приемане¹⁴. Той урежда основни проблеми в тази област: правата на тези сънародници по българското законодателство, образование, достъп до българската култура, право на заселване в страната при подпомагане от българската държава. Проектът решава и въпроси за българските институции, работещи с българите по света, както и сътрудничеството с недържавни организации със задачи в тази сфера.

Към проектите за развитие на българското законодателство за духовно обединение на българите по света трябва да отнесем и внесената за утвърждаване от Народното събрание Българска национална доктрина. В посочената програма се съдържат фундаментални предложения за действия, включително и предложения за приемане на законодателни актове *de lege ferenda* (с оглед на бъдещото законодателство). Такива са предложенията за законодателно решаване на проблемите за заселването у нас на българи от чужбина и тяхното устройване, за защита и поддържане на паметниците на историята и културата в чужбина, свързани с България, за защита на историческата истина за страната от фалшификация и т. н. Отделна разработка е направена за българския език и се предлага също създаване на законодателен акт за неговата защита и развитие. Тези предложения са обосновани и от гледна точка на принципите и нормите на международното право и в съответствие със законодателството на държавите, в които има български общности.

По-нататъшното развитие на българското законодателство за българите, живеещи извън страната, ще съдейства за решаване на кардиналните проблеми за тяхното духовно единение с майката-Родина.

Законодателството на държавите в Северното Причерноморие, Украйна, Русия и Молдова, териториите на които са части от Северното Причерноморие, имат законодателство, което в основното си съдържание е съобразено с принципите и нормите на международното право за националните права на гражданите. И трите държави имат

конституционни и законодателни норми в тази насока.

Украйна провъзгласява въпросните национални права на своите граждани, включително и на живеещите на нейна територия българи, в редица законодателни актове. Принципно тези права са прогласени още в Акта за независимостта на Украйна от 1991 г., както и в Конституцията на Украйна от 1996 г. Приет е и Закон за националните малцинства в Украйна от 1992 г., а и редица нормативни актове от подзаконов характер. В чл. 6 на Закона изрично се сочи, че "Държавата гарантира на всички национални малцинства правото на национално-културна автономия: използване в обучението на родния език или изучаване на родния език в държавни учебни заведения, или чрез национални културни дружества, развитие на националните културни традиции, използване на националната символика, празнуване на националните празници, изповядване на своята религия, задоволяване потребностите от литература, изкуство, средства за масова информация, създаване на национални културни и учебни заведения и всяка дейност, която не противоречи на действащото законодателство". Чл. 8 разпорежда: "В работата на държавните органи, обществени обединения, а също така предприятия, учреждения и организации, намиращи се по местата, където преобладаващата част от населението е предимно национално малцинство, може да се употребява неговият език наред с държавния украински език".

Подобни разпоредби се съдържат и в законодателствата, както и в подзаконови нормативни актове на Русия и Молдова.

В редица отношения Украйна, Русия и Молдова подпомагат чрез своите държавни институции и обществени организации националната изява на българските общности. Те им предоставят в основни линии свобода на действие, дори подпомагат дейността на общностите и техните организации. Държавата в някои случаи подпомага и парично българските общности, а също така им предоставя материална база като помещения, техника и т. н. за организиране на съответни национални български прояви. На официални срещи български институции не веднъж са изказвали задоволството си, придружено с благодарност към Украйна, Русия и Молдова за подобна подкрепа на българите в тези страни.

През последните години обаче се наблюдават и важни факти, които са свидетелство за незачитане в някои отношения на правата на българските национални малцинства специално в Молдова и Украйна.

Нееднократно напоследък българи от Украйна и Молдова се оплакват пред тамошни и български официални държавни органи за промяна на българските им имена, въпреки несъгласието им. Имената се заменят с молдовски или украински имена. Това създава реална заплаха от подравяне на българската именна система в тези две държави. А тези имена нашите сънародници са успели в най-голяма степен да запазят през вековете, дори и по време на Сталинските национални репресии. Посягането върху българските имена се изразява в помолодовчване или поукраинчване както на собствените, така и на бащините и фамилните имена. Често явление е, въпреки несъгласието на нашите сънародници, Елена да се превръща в Олена, Димитър в Думитру, Никола в Микола и т. н. На бащините и фамилните имена се прибавят молдовски или украински наставки, вместо българските -ов, -ев и т. н. Често пъти се изменят срички или букви във фамилните имена, които коренно изменят или обезсмислят значението на съответното фамилно име. Това

засяга както националните, така и семейните чувства на нашите сънародници, които често пъти векове пазят тези фамилни имена и ги предават на поколенията.

Промяната на имената на българите в Молдова и Украйна, без тяхно съгласие (или като им се заявява от съответните държавни или общински органи, че не се допуска запазването на българските имена) е нарушение на техните национални и човешки права, зачитавани от универсалните и европейски международноправни норми.

В последно време в задграничните паспорти на Република Молдова, издавани на българи, в графата "националност", вместо "българин" или "българка" се вписва "Република Молдова". Това е фактическо несъответствие, защото Република Молдова не е националност, а държава. То е и нарушаване на правата на нашите сънародници, много от които поставят въпроса пред молдовските власти да се впише в паспорта българската им националност.

Посочените нарушения на националните права на българите в Молдова и Украйна будят тревога, особено сред сънародниците ни и техните организации, а също и сред организации, институции и граждани у нас. Заради това се налага предприемането на мерки за прекратяването им.

Решаването на правните проблеми за духовно единение с Родината на българите в Северното Причерноморие е повеля на всички наши сънародници. То задължава особено много българските институции, които са призвани да засилят действията си в тази насока. Така ще се осъществят повелите на съвременното международно право и на стремежите на българите от целия свят за духовно единение с Родината.

Бележки

¹ Българска национална доктрина – България през двадесет и първи век. Първа част. Фундамент на Българската национална доктрина. С., 1997; Втора част. Национални стратегически програми. Програма № 1 – Защита и духовно обединение на българите по света. С., 1998.

² Александров, Е. Правен статус на българите в чужбина (според българското законодателство и международното право). С., 1989, 4 – 24; Александров, Е. Право на задграничните българи. С., 1995, 7 – 13, 33 – 36.

³ Gantron, I. C. Organisation européennes, Paris, 1976, p. 2 – 7; Rousseau Ch. Droit international public, 2, Paris, 1974, p. 454 – 456; Александров, Е. Учението на Кант за вечния мир. С., 1981, 26 – 32, 53 – 56, 82 – 93.

⁴ Lasok, B. I. W. Introduction to the Law and Institutions of the European Communities. London, 1992; Bonlonis I. Droit International des Communantes. Paris, 1984.

⁵ Европейска конвенция за правата на човека и основните свободи. Съвет на Европа. С., 1994. 1-67.

⁶ ДВ, бр. 46 от 1880.

⁷ Пак там, бр. 93 от 1880.

⁸ Пак там, бр. 26 от 1883.

⁹ Пак там, бр. 288 от 1940.

¹⁰ Пак там, бр. 79 от 1992.

¹¹ Пак там, бр. 103 от 1992.

¹² Пак там, бр. 67 от 1999.

¹³ Пак там, бр. 48 от 1993.

¹⁴ Александров, Е. Право на задграничните българи ..., 62 – 78.